

τὸ κακὸν συμβαίνει κατὰ νόμους κειμένους ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλως οὐδόλως θὰ συνέβαινε. Δὲν ἀγνοοῦμεν βεβαίως ὅτι οἱ οὕτω πραγματευόμενοι τὴν ἠθικὴν διακρίνουσι συνήθως τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκ ταύτης θέλουσι νὰ ἐξαγάγωσι τὰς ἠθικὰς ὑποχρεώσεις. Ἄλλ' αἱ τοιαῦται φράσεις «ἀληθῆς φύσις τοῦ ἀνθρώπου» κτλ. προϋποθέτουσιν ἤδη τὴν γνῶσιν τῆς ἠθικῆς, οἱ δὲ ἐποικοδομοῦντες ἐπ' αὐτῶν θεωροῦσι τὸ κακὸν ὡς τι ξένον, ἵνα δυνηθῶσιν οὕτω νὰ ταυτίσωσιν ἑαυτοὺς τῷ ἀγαθῷ.

Εἰς τοιαύτας κενὰς φράσεις περὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τελειότητος, περὶ λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, περὶ δεσποτείας τῆς λογικῆς φύσεως ὑπὲρ τὴν ζωικὴν, περὶ ἐπιτελέσεως τοῦ χρέους, περὶ εὐδαιμονίας καὶ μακαριότητος περιστρέφεται, ὡς εἶδομεν, ἅπασα ἡ θεωρία τοῦ συγγραφέως. Οὐδαμοῦ εὐρίσκομεν σαφῆ, εὐκρινῆ καὶ πραγματικὸν νοῦν ἔχουσαν ἔννοιαν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῆς στηριζομένου προορισμοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον λέξεις κενὰς πάσης ἐννοίας καὶ ἀδικαιολογήτους δισχυρισμούς. Τοῦτο αἰσθανόμενος, ὡς φαίνεται, καὶ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς, μεθ' ὅλην τὴν ψυχολογικὴν θεμελίωσιν, εἰς τὴν ἐδαπάνησεν 22 σελίδας, ἐκτοξεύει αἴφνης ὡς ἀπὸ πιστολίου νέαν ἀρχήν. «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.» Καὶ ταύτης δὲ τῆς θεῖον ἐχαύσης τὸ κῦρος ἀρχῆς χρῆσιν ποιεῖται μόνον ἐν τῷ περὶ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων κεφαλαίῳ «Τὸ πρὸς τὸν Θεὸν συναίσθημα, λέγει, παρέσθη εἰς τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον πάντοτε ὡς φόβος τοῦ Θεοῦ προερχόμενος ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ μεγαλείου τοῦ Θεοῦ. Φοβοῦ τὸν Θεόν, διότι ὁ Θεὸς εἶναι μέγας.» Ταῦτα μὲν ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος ὁ ἐκ τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἀρῦόμενος τὰ μέσα πρὸς γνῶσιν τοῦ ἀπολύτου ὄντος. Ἄλλ' ἡ οὕτω παραχθεῖσα ἰδέα τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ ἐξ αὐτῆς πηγάζων φόβος δὲν δύνανται νὰ προάγωσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ του, τουτέστι εἰς τὴν τελειοποίησιν, ἧς εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἡ φύσις αὐτοῦ καὶ ἐξ ἧς πηγάζει ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ μακαριότης. Εἰς τελείαν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς ἐξ αὐτῶν τῶν κόλπων τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἀναπληρῶν τὴν ἀνθρωπίνην ἔλλειψιν ἀποκαλύπτει εἰς αὐτὸν τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν λέγων ἄνθρωπε, διὰ νὰ φθάσης εἰς τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἔχει προωρισμένον διὰ σέ ὁ Θεός, ὀφείλεις ὄχι νὰ φοβῆσαι τὸν Θεόν, ἀλλὰ ν' ἀγαπᾶς αὐτόν.» Περὶ τῆς ὀρθῆς ἢ μὴ ὀρθῆς ἐφαρμογῆς τῆς χριστιανικῆς ταύτης ἀρχῆς, περὶ τῆς «ἐκ τοῦ ἐνδιαφέροντος πηγαζούσης ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν» δὲν λέγομεν τίποτε. Ὁ σκοπὸς ἡμῶν

ἤτε νὰ δειξώμεν πῶς ὁ συγγραφεὺς ἐξολισθαίνει εἰς ἄλλην ἀρχὴν, ἥτις πάλιν, ἐπειδὴ εἶναι παραστατικὴ πολλῶν τινῶν καὶ μὴ εὐκαταλήπτων, ὑποχωρεῖ ἐν σελ. 33 εἰς τὸν ἐξῆς τύπον, τὸν ὁποῖον κατὰ τὸν συγγραφέα ἕκαστος δύναται νὰ σχηματίσῃ ἐκ τῆς πείρας. «Διὰ τοῦ μόνου, ἀλλὰ πολλῶ τιμωτέρου (τῶν πέντε αἰσθητηρίων) κριτηρίου, ὅπερ ἠθικὴ συνείδησις καλεῖται, συντηροῦμεν καὶ προάγομεν ἑαυτοὺς ἠθικῶς. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ κριτήριον, ἐὰν διχμῆν ἀλύμαντον, δύναται νὰ μᾶς κάμῃ νὰ τηρῶμεν ἑαυτοὺς δσίους ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ δικαίους ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων.» Ἐπειδὴ δὲ καὶ αὕτη ἡ ἀρχὴ φαίνεται ἀνεπαρκὴς εἰς τὸν συγγραφέα, καταφεύγει οὗτος ἐπὶ τέλους εἰς τὴν κοινὴν καὶ τετριμμένην ὁδὸν τοῦ συμφέροντος. Οὕτω ἐν σελ. 50—55 συνιστᾷ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην ἕνεκα τῶν ὠφελειῶν αὐτῆς, ἐν δὲ σελ. 56 τὸ σέβας πρὸς τὸν ὁμοίον μας διότι εἶναι πιθανὸν νὰ λάβωμεν τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ, δηλ. νὰ εὐρωμεν τὴν καταστροφὴν μας (ἐκδίκησιν) ἢ τὴν σωτηρίαν μας (ἀμοιβήν). Μετὰ τοιαύτας δὲ θεωρίας περὶ ἀγάπης οὐδόπως θὰ φανῆ παράδοξος ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέως ὅτι «ἐκ τοῦ ὅτι ὀφείλεις ν' ἀγαπᾷς τὸν πλησίον ὡς σεαυτὸν δὲν ἔπεται ὅτι ὀφείλεις καὶ νὰ πράττης ὑπὲρ αὐτοῦ ὅ,τι πράττεις ὑπὲρ σεαυτοῦ, ὡς ἠδύνατό τις νὰ νομίσῃ· ἀλλὰ νὰ διαθέτης ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκ τῆς δυνάμεώς σου πᾶν τὸ περισσεῦον μετὰ τὴν πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν, αἵτινες προσιδιάζουσιν εἰς σὲ ὡς εἰς ἄτομον.» Τί δὲ νὰ εἴπῃ τις περὶ τῆς ἄλλης γνώμης τοῦ συγγραφέως ὅτι «ἀνάγκη ἕκαστον ἄτομον νὰ ἔχῃ ἀπόλυτον ὑπακοὴν εἰς τοὺς νόμους, ἐνόσω οὗτοι προφανῶς δὲν ἀντιβαίνουσιν εἰς τὸ λογικόν, καὶ ἀπόλυτον εὐπειθειαν εἰς τοὺς ἄρχοντας, ἐνόσω οὗτοι προφανῶς δὲν παραβαίνουσι τοὺς νόμους, καὶ ἐνόσω δὲν ἐξαχρειώνουσι τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου προφανῶς καταπατοῦντες τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας τὰ παραγγέλματα, ὅτι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ ἀπόλυτος ὑπακοὴ εἰς τοὺς νόμους καὶ ἀπόλυτος εὐπειθεια εἰς τοὺς ἄρχοντας, ἢ τοῦλάχιστον μεγάλη δόσις ἀμφοτέρων.» Ὡραία τῶντι ἠθικὴ, ἥτις καθίστησι τὸ ἄτομον κριτὴν τῆς συμφωνίας τῶν νόμων πρὸς τὸ λογικόν, ἐκ τῆς κρίσεως δὲ αὐτοῦ ἐξαρτᾷ τὴν ὑπακοὴν εἰς τοὺς νόμους ἢ τὴν ἀνατροπὴν αὐτῶν, ἐπὶ τέλους δὲ ἀρκεῖται μὲ μικρὰν δόσιν ὑπακοῆς! Κρίμα ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐλησμόνησε νὰ γράψῃ καὶ συνταγὴν προσδιορίζουσαν τὴν δόσιν ταύτην, τοῦλάχιστον κατὰ μέσον ὅρον.

Τοιαύτη τις παρίσταται ἐν γένει καὶ ἡ τρίτη πραγματεία. Δὲν εἰσερχόμεθα εἰς τὰς λεπτομερείας, διότι τὰ μέχρι τοῦδε ἀρκοῦσι, νομίζομεν, ἵνα χαρακτηρίσωσι τὴν ὅλην τάσιν καὶ μέθοδον τοῦ συγγραφέως. Καὶ

τὰ λοιπὰ κεφάλαια περιέχουσιν ὁμοίας θεωρίας καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ θεωρίας ἀκαταλλήλους εἰς ἀνάγνωσμα προωρισμένον διὰ τὸν λαὸν καὶ τοὺς παῖδας.

Ἡθικὴ θεωροῦσα ὡς τελικὸν σκοπὸν τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν ἐν τῷ βίῳ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν μακαριότητα, θεωροῦσα τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην ὡς μέσα, δι' ὧν ἀναπαύονται ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου, κηρύττουσα ὅτι πάντα τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ εἰς τὸν ἀνθρώπον εἶναι σχετικὰ, κινουμένη ἐν γένει ἐν τοιαύταις ἐπικινδύνοις ἀοριστίαις καὶ πηδῶσα ἀπὸ ἀρχῆς εἰς ἀρχὴν, ἐπὶ τέλους δὲ μὴ εὐρίσκουσα ἄλλο κριτήριον τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τὸ συμφέρον εἶναι πᾶν ἄλλο ἢ ἠθικὴ.

Εὐσταθεστέρα τῶν τριῶν ἄλλων καὶ ὑπὸ πολλὰς ὄψεις τελειότερα παρίσταται ἡ τετάρτη καὶ τελευταία πράγματεία. Ἦδη τὰ δύο ῥητὰ, τὰ ὅποια φέρει ὡς ἐμβλήματα ἐν τῇ προμετωπίδι, «Πράττε ὅ,τι ὀφείλεις νὰ πράξεις καὶ ἄς συμβῇ ὅ,τι ἂν συμβῇ,» καὶ, «ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς περ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι» γεννῶσι τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εὐρωμεν ἐν αὐτῇ φρόνημα εὐγενές, τὰς γνησίας ἠθικὰς ἀρχὰς ἀπηλλαγμένας τοῦ εὐδαιμονισμού. Ἡ ἐπίκλησις τῆς συνειδήσεως πρὸς γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ὑποβοηθουμένης καὶ φωτιζομένης καὶ ὑπὸ τῶν εὐαγγελικῶν παραγγελμάτων δεικνύει ὅτι ὁ συγγραφεὺς εὐρίσκεται ἐπὶ σημείου δυναμένου νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς τὴν εὐρεσιν τοῦ ζητουμένου. Λέξεις σαφεῖς καὶ ἀπλᾶι, περίοδοι μικραὶ καὶ εὐσύνοπτοι καὶ ἀνάλογοι πρὸς τὴν ἀντίληψιν παίδων καὶ ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, ὕφος κανονικὸν καὶ ὁμαλόν, παραδείγματα ἐπιτήδεια νὰ δώσωσι σάρκα καὶ ὅστα εἰς τὰς ἀφηρημέναις ἠθικὰς ἰδέαις, ποιήματα τέλος κατάλληλα ἵνα ἐγχαράξωσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀναγνωστῶν ἀνεξιτήλοις γράμμασι τὰ πορίσματα τῆς θεωρίας προδίδουσι τὸν ἔμπειρον παιδαγωγόν. Ἄς ἴδωμεν κατὰ πόσον ἐπωφελέθη ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ὅλου τὰς ἀρχὰς, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὀρμᾶται καὶ κατὰ πόσον ἡ ὕλη ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ εἶδος.

Ἡ γνωστικὴ ἀρχὴ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἡθικῆς τῶν κανονιστικῶν τῆς βουλήσεως ἐν τῇ πράγματεία ταύτῃ εἶναι ἡ συνείδησις. «Πᾶν ὅ,τι πρέπει νὰ πράξητε καὶ νὰ μὴ πράξητε, πᾶν ὅ,τι εἶναι καλὸν ἢ κακόν, ἀρετὴ καὶ κακία, δίκαιον καὶ ἀδίκον, εἶναι γεγραμμένον εἰς τὸ βιβλίον τῆς συνειδήσεως» (§ 5). «Ὁ διδάσκαλος τῶν καθηκόντων ἡμῶν εἶναι ἡ συνείδησις ἡμῶν» (§ 2). «Καὶ τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικλώματατα ἐκ τῆς συνειδήσεως προέρχονται» (§ 29). Κατὰ ταῦτα φαίνεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς φαντάζεται τὴν συνείδησιν κρατοῦσαν, ὅπως ὁ Μωϋσῆς, δύο πλάκας τοῦ νόμου καὶ ἐτοίμην νὰ εἴπῃ εἰς πάντα τί ἐπιτάσσεται καὶ ἀπαγο-

ρεύεται. Ἄλλ' αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς λέγει ἐν § 143 πολὺ ὀρθῶς «Ἡ συνείδησις εἶναι κριτὴς.» Τοιοῦτος κριτὴς ὅμως προϋποθέτει ἤδη ὡς ἐγνωσμένον καὶ ἀνεγνωρισμένον μέτρον τι, κατὰ τὸ ὁποῖον κρίνει, γενικούς τινας κανόνας, πρὸς τοὺς ὁποίους παρβάλλεται ἡ ἐκάστοτε βούλησις καὶ πράξις τοῦ ἀτόμου καὶ, ἐὰν μὲν συμφωνῇ πρὸς αὐτοὺς ἐπιδοκιμάζεται, ἐὰν δὲ μὴ, ἀποδοκιμάζεται. Οἱ γενικοὶ οὗτοι κανόνες δὲν δύνανται νὰ ᾔηται ἀρχῆθεν προῖξ τῆς ψυχῆς, διότι ἡ παρατήρησις οὐδὲν δεικνύει δυνάμενον νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ὑπαρξίν ἀρχικῆς ἀσφαλοῦς κρίσεως τοῦ παιδὸς, ἀλλὰ τοῦναντίον διδάσκει ὅτι εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναπτυχθῇ αὕτη διὰ τῆς ἀγωγῆς. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἀρχικῶς ἐν ἄλλῳ τινι κύκλῳ τῆς γνώσεως ἐννοίας σαφεῖς καὶ κρίσεις ὀρθὰς, οὕτω καὶ ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ ἠθικοῦ. Ἡ συνείδησις αὐτοῦ δὲν εἶναι ἔμφυτος, ἀλλ' ἐπίκτητος, ἀρχεται δὲ ἐκδηλουμένη ἐν αὐτῷ εὐθύς ὡς συμπέση ἐν τῇ παραστατικῇ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ κανῶν τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως ἀνεγνωρισμένους ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τινος οἰκείας ἐπὶ μέρους βουλήσεως καὶ πράξεως σχετιζομένης πρὸς τὸν κανόνα. Τότε γεννᾶται ἡ κρίσις ἢ ἐπιδοκιμάζουσα ἢ ἀποδοκιμάζουσα τῆς πράξιν· αὕτη δὲ ἡ κρίσις εἶναι ἡ δικαστικὴ ἀπόφασις τὴν ὁποίαν ἀποδίδομεν εἰς τὴν συνείδησιν.

Ὁ ὀρμώμενος λοιπὸν ἐν τῇ ἠθικῇ ἀπὸ τῆς συνειδήσεως ὀφείλει νὰ προβῇ ἀμέσως εἰς τὴν σαφῆ καὶ τελείαν παράστασιν τοιούτων σχέσεων τῆς βουλήσεως, εἰς τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἀποδώσωμεν ἀπόλυτον ἐπιδοκιμασίαν καὶ αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσι τὸ μέτρον, πρὸς τὸ ὁποῖον μετρεῖ ἡ συνείδησις τὰς βουλήσεις καὶ πράξεις. Ἄλλως, ἐὰν νομίζῃ τις ὅτι δύναται νὰ εὕρῃ ἐν τῇ φωνῇ τῆς συνειδήσεως ἀμέσως τὴν ἀληθῆ ἐκφρασιν τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως, εἰς τὸν τοιοῦτον ἐν πρώτοις ἀφανίζονται αἱ διαφοραὶ τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν ὅπισθεν τῆς ὁμοιομόρφου ἀψικαρδίας τοῦ ἐπαίνου ἢ τῆς τύψεως τῆς συνειδήσεως. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἐπαίνου ἢ ψόγου, τὸν ὁποῖον ἀπονέμει εἰς αὐτὸν ἡ κοινωνία ἢ τὸ δικαστήριον, δὲν δύναται νὰ διῶδῃ τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ τὰς διαφορὰς αὐτῶν, οὕτω καὶ ἐκ τῶν ἀποφάνσεων τῆς συνειδήσεως δὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ τί εἶναι τὸ προκαλοῦν τὴν ἀψικαρδίαν. Ἡ τεταρχγμένη συνείδησις προξενεῖ ἄλγος· ἐν τούτῳ δὲ τῷ ἄλγει δὲν διορθῶμεν πόθεν προέρχεται τὸ ἄλγος, ὅπως ὁ κεντηθεὶς δὲν κατανοεῖ ἐκ τοῦ κεντήματος ἂν ἐκεντήθη ὑπὸ ἀκάνθης ἢ βελόνης. Καὶ ὅμως ὁποία διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν! Ἐὰν φανταζώμεθα τὴν ἰδέαν τῆς ἀγάπης, αἰσθανόμεθα τὴν καλλονὴν αὐτῆς· ἐὰν τὴν τοῦ δικαίου, τὴν ἀυστηρότητα αὐτῆς. Πόσον δὲ διαφέρουσιν ἡ ἀσθένεια τῆς βουλήσεως καὶ ὁ φθόνος! Καὶ ὅμως

ἐν τῇ αὐτεπιδοκιμασίᾳ ἢ αὐταποδοκιμασίᾳ τῆς συνειδήσεως ἐξαφανίζονται αὐταὶ αἱ διαφοραί. Ἐὰν δὲ ἐπέλθῃ καὶ ἡ ἀψικαρδία, τότε ὅ,τι συναίσθάνεται ὁ ἄνθρωπος μόνις διακρίνεται τοῦ συναισθήματος, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἔνεκα οἷας δῆποτε φαιδρᾶς ἢ λυπηρᾶς ἀγγελίας. Ἐκτὸς τούτου ὑπάρχει καὶ συνείδησις πλανωμένη, ἢ ἐξ ὑποκειμένου βεβαιότητος τῶν ἀποφάνσεων τῆς ὁποίας κατ' οὐδὲν ἐλαττοῦται τῶν τῆς ὀρθῆς. Ὑπάρχει συνείδησις πεπωρωμένη καὶ κεκαυτηριασμένη, ἥτις τοῦλάχιστον σιγαῶς ὅπου ἔπρεπε νὰ ὑψώσῃ φωνήν, καὶ συνείδησις ἐπισφαλῆς καὶ ἀμφιταλαντευομένη, ἥτις οὐδέποτε γινώσκει ἀκριβῶς καὶ κατηγορικῶς τί ὀφείλει ν' ἀποφανθῇ. Γνωστὸν τέλος πόσα κακὰ συνέβησαν ἐν τῷ κόσμῳ ἐν ὀνόματι τῆς συνειδήσεως. Ἐὰν λοιπὸν ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως τεθῇ ὡς τὸ ὑψιστον κριτήριον τῆς ἠθικῆς, δὲν βλέπομεν τότε πῶς δύναται τις νὰ φθάσῃ εἰς τοὺς ἀπολύτους δρισμοὺς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ.

Τοῦτο συναίσθανόμενος καὶ ὁ συγγραφεὺς καὶ ὁμολογῶν ἐν § 6 ὅτι «οἱ ἄνθρωποι ἠθέλησαν ν' ἀμαυρώσωσι τὴν δύναμιν τῆς συνειδήσεως,» ἐπικαλεῖται τὸ παράδειγμα τοῦ Σωτῆρος καὶ τὸν Δεκάλογον. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐξ ἄλλων λόγων λαμβανομένων ἐκτὸς τῆς ἠθικῆς ἡδυνάμεθα νὰ πεισθῶμεν ὅτι ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι λόγος τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ ἐν αὐτῇ παραγγέλματα εἶναι θείας καταγωγῆς, εἶναι βούλησις τοῦ Θεοῦ, ἐπιτρέπεται, νομίζομεν, ἡ ἐρώτησις· εἶναι τι ἀγαθόν, διότι ἐπιτάσσει αὐτὸ ὁ Θεός, ἢ ἐπιτάσσει αὐτὸ ὁ Θεός, διότι εἶναι ἀγαθόν; Ἐὰν τὸ πρῶτον, παύει τότε ἡ διάκρισις ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἡ δὲ αἴρεσις τοῦ πρώτου ἐπὶ τέλους στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀυθαιρεσίας τοῦ Παντοδυνάμου· ἐὰν δὲ τὸ δεύτερον, ζητεῖται τότε τί εἶναι τὸ ἀγαθὸν καθ' ἑαυτό. Ἄρα ὤφειλεν ὁ συγγραφεὺς φωτιζόμενος ὑπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ βίου τοῦ Σωτῆρος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπραγματώθησαν αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι ἐν ἀπολύτῳ καθαρότητι καὶ τελειότητι, καὶ ἀναλύων τὴν πραγματικὴν βούλησιν τοῦ Κυρίου εἰς τὰς θεμελιώδεις σχέσεις αὐτῆς νὰ καταδείξῃ ἐν αὐταῖς τὰς αὐτὰς ἀπλᾶς, ἀπολύτως ἐπαινετὰς σχέσεις βουλήσεων, τὰς ὁποίας ἀναπτύσσει καὶ ἡ φιλοσοφία. Τοιαύτην ὅμως ἔκθεσιν τῶν ἀπολύτως προτυπωτικῶν σχέσεων τῆς βουλήσεως εἰς μάτην ἠθέλε ζητήσῃ τις ἐν τῇ πραγματείᾳ. Ἀπλῶς παραδέχεται ὁ συγγραφεὺς ὅτι «ὅ,τι συγχωρεῖ ἡ συνείδησις καὶ συμφωνεῖ πρὸς τὰ παραγγέλματα τοῦ Χριστοῦ εἶναι καλόν.» Τί δὲ εἶναι τοῦτο δὲν ἐξετάζει. Οὕτω δὲ οὔτε ἡ γνωστικὴ ἀρχὴ τῆς συνειδήσεως, οὔτε ἡ τοῦ παραδειγματικοῦ βίου τοῦ Σωτῆρος συνετέλεσαν εἰς τὴν κατάδειξιν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καὶ εἰς τὴν δικαιολόγησιν τῶν καθηκόντων. Ταῦτα ἢ περιλαμβάνονται ἀπλῶς ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ἢ αἰτιολογοῦνται ἐκ τῶν καλῶν ἢ

κακῶν ἀποτελεσμάτων, ἡ δὲ συνείδησις ὑπαγορεύει μόνον τι ἀόριστον, δηλ. τὸ «ὅ,τι καλὸν φίλον ἐστί.»

Ἐὰν δὲ ἐκ τῆς γνωστικῆς ἀρχῆς μεταβῶμεν εἰς τὰς κανονιστικὰς τῆς βουλήσεως ἀρχὰς τοῦ συγγραφέως, εἰς τὸ τέλος, εἰς ὃ ἀναφέρεται πᾶσα βούλησις καὶ πράξις τοῦ ἀνθρώπου, εὐρίσκομεν τὸν συγγραφέα ἄπιστον εἰς τὰ ῥητὰ, τὰ ὁποῖα ἔθεσεν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πραγματείας. «Γίνεσθε, λέγει, τέλειοι, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι.» Πῶς δὲ εἶναι τέλειος ὁ Θεός; Ἡ ἀγία βούλησις τοῦ Θεοῦ ἔχει μόνον καθαρὰ ἐλατήρια. Οὐδὲν ἔχει ὁ Θεὸς νὰ φοβηθῆ, οὐδὲν νὰ ἐλπίσῃ. Καὶ ὅμως εἶναι ἅγιος. Ὁ Θεὸς γινώσκει τὴν ἀγιότητα, ἐπιδοκιμάζει αὐτήν, ἐξασκεῖ αὐτήν. Οὕτω πρέπει νὰ πράττωμεν καὶ ἡμεῖς. Ἀγάπη τῆς ἀρετῆς ἄνευ ἰδιοτελείας εἶναι τὸ γινώρισμα τοῦ ἀληθοῦς μεγαλείου τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἠρωτισμοῦ. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἐθισθῶμεν εἰς τὸ ν' ἀκολουθῶμεν τοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς ἐξ εὐαρεσκείας πρὸς αὐτούς. Διὰ νὰ προτρέψῃ τις ἡμᾶς εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἀρετὴν δὲν πρέπει νὰ δεικνύῃ εἰς ἡμᾶς ἠνεωγμένους τὰς πύλας τῆς γσέννης ἢ νὰ περιγράψῃ τὰ ἀγαθὰ τοῦ Παραδείσου, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ παραινῆ μετὰ τοῦ συγγραφέως. «Πράττε ὅ,τι ὀφείλεις νὰ πράξῃς καὶ ἄς συμβῆ ὅ,τι ἂν συμβῆ.» Καὶ ὅμως ὁ συγγραφεὺς πανταχοῦ τῆς πραγματείας παρεισάγει ὡς τὸ οὐ ἔνεκα τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος πᾶν ἄλλο ἢ τὴν ἀπόλυτον καὶ ἀνεξάρτητον πάσης βουλήσεως ἀξίαν τοῦ ἀγαθοῦ. Οὕτω ἐν § 12—14 λέγει ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐκτελῶμεν τὸ καθήκον διότι ἡ συνείδησις ἀνταμείβει, ὁ Θεὸς ὑπόσχεται τὸν Παράδεισον καὶ ὁ κόσμος ἀγαπᾷ ἡμᾶς. Ἐν § 17 ὅτι ἡ ἀνθρωπότης διὰ νὰ εὐδαιμονήσῃ ὀφείλει νὰ κυβερνᾶται μὲ τὰ παραγγέλματα τοῦ Χριστοῦ. Ἐν § 108 ὅτι πρὸς τὴν τελειότητα ἀποβλέποντες πρέπει νὰ προσπαθῶμεν νὰ βαδίζωμεν καὶ οὕτω ν' ἀπαλλαττώμεθα ἀπὸ τὰ δεινὰ καὶ τὰς δυστυχίας, αἵ τινες ἀκολουθοῦσι πάντοτε τὸν κυριευόμενον ὑπὸ τῶν ἀλόγων παθῶν καὶ τῶν κακῶν ἕξεων. Ἐν § 110 ὅτι μόνη ἡ ἀρετὴ καθιστᾷ τὰ ἔθνη εὐδαίμονα. Ἐν § 138 ὅτι ὁ ἀσεβῶν πρὸς τοὺς γονεῖς ἀδύνατον νὰ εὐτυχήσῃ, ὁ δὲ τιμῶν αὐτοὺς γίνεται εὐτυχής. Ἐν § 159 ὅτι ἡ οἰκογενειακὴ εἰρήνη καὶ ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη εἶναι ἀναγκασιόταται εἰς τὴν εὐημερίαν καὶ εὐτυχίαν τῶν οἰκογενειῶν καὶ προπύργιον κατὰ τῶν δυστυχιῶν. Ἐν § 174 ὅτι ὁ φιλαλήθης ἔχει τὴν συνείδησίν του καθαρὰν καὶ ἡ ἰδέα ὅτι ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀπολαύει τῆς ὑπολήψεως πάντων πληροῦ τὴν ψυχὴν του χαρᾶς καὶ καθιστᾷ αὐτὸν εὐτυχῆ καὶ εὐδαίμονα. Ἐν § 176 ὅτι ἡ ἀλήθεια βραβεύεται. Ἐν § 178 ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων ἀρετῶν, τὰς ὁποίας ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος ν' ἀσκῆ, ἐὰν θέλῃ

νά εὐδαιμονήσῃ. Ἄλλαχού δὲ πάλιν, ὡς ἐν § 114, ἐξετάζονται τὰ κακὰ ἀποτελέσματα τῆς κακίας καὶ τὰ καλὰ τῆς ἀρετῆς καὶ ἀλλαχού ἀποδεικνύεται τὸ ὠφέλιμον τῆς ἐκτελέσεώς τινων ἐντολῶν. Καὶ τὰ πλείστα δὲ τῶν παραδειγμάτων, τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ χρησιμεύωσιν εἰς διασάφησιν τῶν ἠθικῶν σχέσεων, αἰχμαλωτίζονται εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον, εἰς τὴν ἀπόδειξιν τούτου, ὅτι ἡ ἀρετὴ ἀνταμείβεται καὶ ὁ ἐνάρετος εὐτυχεῖ.

Τὸ οὐσιῶδες λοιπὸν τέλος τῶν πρακτικῶν σκέψεων τοῦ συγγραφέως, τὸ οὗ ἕνεκα πάσης βουλήσεως, εἶναι ἡ εὐδαιμονία. Οὐδαμοῦ ὅμως ὀρίζεται ὁ συγγραφεὺς ἐν τίνι συνίσταται αὕτη. Ἐὰν εὐδαιμονίαν θεωρῇ τὸ σύστημα τῆς πληρώσεως πασῶν τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν εἰς τὰς ταπεινοτέρας ἡδονὰς διευθυνομένων ἐρωτώμεν τότε (αὕτη δὲ ἡ ἐρώτησις ἀφορᾷ καὶ εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῶν τριῶν ἄλλων πραγματειῶν) διὰ τί εἶναι ἡ εὐδαιμονία ἀπολύτως αἰρετή; Βεβαίως ἡ ἀπάντησις θὰ ἦνε· διότι ἅπαντες ὀρεγόμεθα αὐτῆς. Πόθεν ὅμως λαμβάνει τὴν ἀξίαν αὕτη ἡ ὄρεξις ἡ τείνουσα εἰς τὴν εὐδαιμονίαν; Ἐὰν ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, πρὸς ὃ τείνει, τῆς εὐδαιμονίας, τότε κινούμεθα ἐν κύκλῳ. Ἐὰν ὅμως ἀπαγορεύσῃ εἰς ἡμᾶς ὁ συγγραφεὺς τὴν δευτέραν ταύτην ἐρώτησιν, τότε ἡ θεωρία αὐτοῦ εἶναι ἡ εὐθανασία τῆς ἠθικῆς. Ἡ ἠθικὴ ζητεῖ τὸ μέτρον, καθ' ὃ μετρεῖται καὶ ἐκτιμᾶται ἡ ὄρεξις, ἡ βούλησις. Ὁ εὐρίσκων δὲ τοῦτο ἐν τούτῳ, τὸ ὅποῖον ἡ ὄρεξις ἐπιθυμεῖ, καθιστᾷ τὸ εἰς κρίσιν ὑποβλητέον, δηλ. τὴν βούλησιν, κριτὴν, λοιπὸν ἀνατρέπει τὴν ἠθικὴν. Ἐὰν δὲ ἀναγνωρίζῃ ὁ συγγραφεὺς τὸ ἀπόλυτον κῦρος τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, δὲν ἀποδίδει δὲ εἰς αὐτὰς τὴν σημασίαν ἀπολύτων κανόνων τῆς βουλήσεως, ἀλλὰ μόνον τὴν σημασίαν μέσων πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν ἡδονήν, τὴν λεπτοτέραν εὐδαιμονίαν, καὶ τότε πόρρω ἴσταται τῆς ἠθικῆς. Εἰς ὀπωσοῦν φρόνιμος εὐδαιμονισμὸς δὲν ἀγνοεῖ βεβαίως ὅτι ἀπαραίτητος ὅρος βίου εὐδαίμονος εἶναι φρόνημα ἐσωτερικῶς ἐλεύθερον καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν ὁλότητα τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν, λαμβάνον τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεων ἐξ αὐτῶν. Ἐν ὅσῳ ὅμως ὑποβιβάζει τὸ ἠθικῶς ἀπόλυτον εἰς μέσον πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, οὐ μόνον ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτὸν, (διότι χάριν τοῦ ἀπολύτου σκοποῦ αὐτοῦ, τῆς εὐδαιμονίας, ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι πρέπει νὰ κανονίζωσιν ἀπολύτως τὴν βούλησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ πάλιν ν' ἀρνηθῇ τοῦτο θέτων ὡς ἀπόλυτον κανόνα τὴν ἐπίτευξιν τῆς εὐδαιμονίας), ἀλλὰ καὶ καταντᾷ ἐπὶ τέλους εἰς τὸν παχυλώτατον ἡδονισμὸν. Διότι ἐὰν αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι δὲν ἔχωσι μόνον ἕμμεσον ἀξίαν τοῦ νὰ χρησιμεύωσιν ὡς κανόνες τοῦ γενικοῦ συστήματος τῶν ἡδονῶν, τῆς εὐδαιμονίας, ἐὰν ἡ ἰδιάζουσα ἡδονή, ἣν αἰσθανόμεθα ἔκ τινος σχέσεως

βουλήσεων, διαφέρει κατά ποιόν των άλλων ήδονών, αυτή δὲ ἡ διαφορά προκύπτει ἐκ τῆς οἰκείας ἀξίας τῆς σχέσεως των βουλήσεων, τότε ἀνάγκη ἡ ἀξία τῆς σχέσεως νὰ ᾖ ἡδη ὠρισμένη ἀνεξαρτήτως τῆς ἡδονῆς. Ἡ θυμικὴ κατάστασις, ἣτις καλεῖται ἡδονή, δύναται νὰ ᾖ τὸ γνῶρισμα τοῦ ἀποτελέσματος δεδομένης ἀξίας (τῆς ἐν τῇ σχέσει των βουλήσεων κειμένης)· ἡ ἀξία αὐτὴ ὅμως δὲν κεῖται ἐν τούτῳ τῷ ἡδεῖ ἀποτελέσματι. Αὕτη δὲ ἡ ἀξία ὠρισμένης βουλήσεως καὶ πράξεως ὀφείλει τότε νὰ ᾖ τὸ κινουῦν ἐλαττήριον τῆς ἠθικῆς πράξεως. Ἐὰν ὅμως ἡ ἀξία τῆς σχέσεως των βουλήσεων ἔρχεται ἐκ τῆς ἡδονῆς, ἢν παράγει, ἡ δὲ ἡδονὴ αὕτη ὀφείλει νὰ ᾖ τὸ ἐλαττήριον τῆς πράξεως, τότε πᾶσα ἡδονὴ ἔχει ἐπὶ τέλους δικαίωμα νὰ τεθῆ ὡς σκοπὸς τῆς βουλήσεως.

Ἐκτὸς των ἐκτεθέντων θεμελιωδῶν σφαλμάτων ὑπάρχουσιν ἐν τῇ πραγματείᾳ καὶ ἄλλα ἦττον μὲν σπουδαῖα, ἀσύγνωστα ὅμως. Οὕτω π. χ. ἀπὸ τῆς § 25 μέχρι τέλους τοῦ πέμπτου κεφαλαίου ἐκτίθεται ἀλλόκοτος θεωρία περὶ καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων. «Ἐκαστον καθήκον προϋποθέτει κατ' ἀνάγκην καὶ ἐν δικαίωμα, τὸ ὁποῖον οἱ ἄλλοι χρεωστοῦσι νὰ ἱκανοποιήσωσιν. Ἐὰν ᾖσθε ἐπιμελεῖς, ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ σᾶς ἱκανοποιήσῃ ὁ διδάσκαλος δίδων εἰς ὑμᾶς καλοὺς βαθμοὺς καὶ ἐπαινῶν δημοσίᾳ ἐνώπιον των ἄλλων. Ἐὰν ἀγαπᾶτε τοὺς συμμαθητάς σας, ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ σᾶς ἀγαπῶσι καὶ αὐτοί. Ἐὰν δανείσητε τὸ βιβλίον εἰς τοὺς συμμαθητάς σας, ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ σᾶς δανείζωσι καὶ αὐτοί.» Ἐν τέλει δὲ συγχέονται τὰ καθήκοντα πρὸς τὰ διπλώματα. Τὸ δεῦτερον κεφάλαιον τὸ πραγματευόμενον περὶ ἐλευθερίας οὐδὲν ὠρισμένον διδάσκει περὶ αὐτῆς. Ἡ ἐν § 39 βηθμολογικὴ διατίμησις των καθηκόντων εἶναι ἡμαρτημένη. Δὲν λέγομέν τι περὶ των ἀποδείξεων τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, διότι εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὴν ἠθικὴν. Ἡ δικαιολόγησις ὅμως των πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων ἔχει πολλὰ τὰ ψευτέα. Οὕτω ἐν § 59 λέγει, ὅτι «ἡ προσευχὴ ἐπιβάλλεται ὡς χρέος, διότι περιστοιχιζόμεθα ὑπὸ ἀναγκῶν καὶ στενοχωριῶν,» βεβαίως κατὰ τὸ, ἐν θλίψει ἐμνήσθημέν σου. Οὕτω λέγει ἐν § 50 ὅτι «ἐκ των ἐντολῶν, αἱ ὁποῖαι περιέχονται ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ, πρώτη καὶ κυρία εἶναι ἡ πίστις εἰς τὸν Θεόν, τούτέστιν ἡ εἰλικρινὴς ἡμῶν πεποίθησις εἰς τὴν παντοδυναμίαν αὐτοῦ καὶ ἡ ὑπομονὴ εἰς τὰς θλίψεις καὶ τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποῖους ἐξ ἀνάγκης ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑφίσταται ὁ ἄνθρωπος. Ἡ πίστις εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἀσπίς καὶ προπύργιον κατὰ παντὸς κινδύνου εἰς τὸν ὁποῖον ἴσως ὑποπέσωμεν» δηλ. καὶ ἡ πίστις ὠφέλιμος pro domo. Ἐν § 457 λέγει ὅτι «πρέπει νὰ ἔχητε πρὸς τοὺς ἀδελφούς σας τὸ αἰσθημα τῆς

ἀγάπης πολὺ ζωηρότερον καὶ θερμότερον τοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.» Ἐν § 176 ὅτι «ἡ δικαιοσύνη εἶναι χαρακτηριστικὸν οὐσιῶδες τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.» Τὰ πρὸς τὴν πατρίδα τέλος καθήκοντα δικαιολογούνται ἐκ τοῦ πόθου πρὸς τὰ βουνὰ, τοὺς βράχους καὶ τὰ δένδρα της.

Τὰ πλείστα τῶν δευτερευόντων τούτων σφαλμάτων εἶναι περιαιρετὰ χωρὶς νὰ πάθῃ τὸ ὄλον. Τὰ δύο ὅμως θεμελιώδη, τὰ ὁποῖα διήκουσι δι' ὅλης τῆς πραγματείας καὶ ἀποτελοῦσι τὸν κύριον χαρακτῆρα αὐτῆς, ἀπαιτοῦσι ριζικὴν θεραπείαν. Ὅπως ἔχει τανῦν ἡ πραγματεία πολὺ ἀφίσταται τῆς εὐγενοῦς προθέσεως τοῦ ἀοιδίμου ἀγωνοθέτου καὶ τῶν προσδοκιῶν τοῦ Συλλόγου.

Ἐνδιατρίψαντες ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰς τὰ θετικὰ σφάλματα τῶν εἰς τὸν ἀγῶνα ἀποσταλεισῶν ἠθικῶν πραγματειῶν, ἀπέχομεν, ἵνα μὴ μακρηγορήσωμεν ὑπὲρ τὸ δέον, τοῦ νὰ εἴπωμέν τι καὶ περὶ τῶν ἀρνητικῶν σφαλμάτων αὐτῶν, δηλ. περὶ παραλείψεων οὐσιωδῶν καθηκόντων.

Τοιοῦτος παρίσταται ὁ ἀγὼν ὡς πρὸς τὸ Γ' θέμα, γονιμώτερος μὲν ἢ κατὰ τὸ παρελθόν, μὴ εὐτυχήσας ὅμως νὰ παραγάγῃ καρποὺς ὠρίμους.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Ἰανουαρίου 1880.

ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
ΟΘ. ΦΡΙΔΕΡΙΚΟΣ
Π. ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

Λυπηρὸν εἶναι βεβαίως, Κύριοι, ὅτι καὶ ἐφέτος οὐδὲν τῶν πρὸς κρίσιν σταλέντων ἔργων κρίνεται βραβεύσεως ἄξιον· τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ δύο τινὰ, πρῶτον τὴν σπουδαιότητα τῶν θεμάτων τοῦ ἀγῶνος καὶ δεύτερον τὴν δικαίῳ τῷ λόγῳ ἀυστηρότητα τῶν κριτῶν, ἐπιθυμούντων μετὰ τοῦ Συλλόγου ὄλου ν' ἀποδώσωσι τὸ ἀριστεῖον εἰς ἔργα ἀντάξια μὲν τῆς προαιρέσεως καὶ τῆς ἀριστείας τοῦ ἀειμνήστου ἀγωνοθέτου, τιμῶντα δὲ τοὺς ἀριστεύσοντας συγγραφεῖς καὶ τὸν Διδασκαλικὸν Σύλλογον. Πεποιθήμεν ὅμως ὅτι ἡ ἀυστηρότης αὕτη δὲν θέλει ἀποθαρρύνει τοὺς ἀξιοτίμους συγγραφεῖς, ὧν τὸν ζῆλον ἐπαινοῦμεν, ἐνθουμουμένους, ὅτι «ἐν τοῖσι ἀγῶσι ραπίζονται μὲν οἱ προεξανιστάμενοι, οἱ δὲ γε ἀπολειπόμενοι οὐ στεφαννεῦνται.» ἀλλ' ὅτι οἱ μὲν ἤδη εἰς τὸν ἀγῶνα κατελθόντες θέλουσιν ὠφελῆθῃ ἐκ τῶν ὑποδειχθεισῶν ἀτελειῶν εἰς βελτίωσιν τῶν πονημάτων αὐτῶν, ἄλλους δὲ νέους ἀγωνιστὰς θέλει προκαλέσει ἡ εὐγενῆς ἄμιλλα.

«Θαρσεῖν χρὴ, τάχα κεν αὔριον ἔσσειτ' ἄμεινον.»

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Συλλόγου
ΒΛ. ΣΚΟΡΔΕΛΗΣ.